

Atf / Citation

KÖSE KIZIR, E. (2023). "Applebaum, Anne (2008). Gulag (çev. Ufuk Demirbaş). İstanbul: Arkadaş Yayınevi. 680 s. ISBN: 978-975-509-580-6". *Gazi Türkiyat*, 33: 299-316.

Geliş / Submitted 26.05.2023

Kabul / Accepted 31.08.2023

DOI 10.34189/gtd.33.017

SOVYET ZORUNLU ÇALIŞMA KAMPLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: GULAG

Applebaum, Anne (2008). Gulag (çev. Ufuk Demirbaş). İstanbul: Arkadaş Yayınevi. 680 s. ISBN: 978-975-509-580-6

Elanur KÖSE KIZIR*

Ceza sistemleri, toplumun değerlerine, mevcut siyasi rejime, hukuk sistemi tarihine, ekonomik ve sosyal şartlarına göre şekillenir. Ayrıca, tarihsel süreçler, özgürlükler ve insan hakları konularındaki değişimler, suçların çeşitleri ve toplumun ihtiyaçları da ceza sistemlerini etkiler. Bu bağlamda, 20. yüzyılda savaşlar, devrimler ve insan hakları ihlalleri ile insanlık dışı koşullara sahip olan ceza sistemi olan toplama ve zorunlu çalıştırma kampları düşünüldüğünde, sıklıkla ilk akla gelen Nazi Almanyası'ndaki Auschwitz kamplarıdır. Ancak toplama ve zorunlu çalıştırma kampları tarih boyunca pek çok ülkede görülmüştür ve Auschwitz sadece bunlardan biridir.

Sovyet Rusya'nın Çarlık Rusya'dan miras alarak kurumsallaştırdığı cezalandırma sistemi olarak kabul edilen GULAG, Rusça 'Glavnoye Upravleniye Lagerey yani Ana Kamp İdaresi anlamına gelir. Sistemin tam olarak kurulması ve büyük ölçekli kullanımı, Sovyetler Birliği lideri Josef Stalin'in 1930'larda iktidara gelmesiyle birlikte olmuştur. Lenin ve Stalin'in cezaevi ve sürgün tecrübeleri ceza sistemindeki açıkları keşfetmelerini sağlamış ve Bolşeviklerin ceza sistemi düşüncelerinin temelini oluşturmuştur. Bu sistem, toplumun muhaliflerini ve potansiyel tehditlerini ortadan kaldırarak onları "düzeltmek" amacıyla büyük bir iş gücü elde etmek için kullanılan

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi, Ankara/TÜRKİYE. elaakose@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2778-4517

kamplar, Sovyetler Birliği'nin dört bir yanına yayılmıştır. Bu kamplar, Moskova'nın merkezinden başlayarak Beyaz Deniz'in adalarına, Leningrad banliyölerinden Karadeniz kıyılarına, Kutup çizgisinden Orta Asya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyayı içine almaktadır.

Anne Applebaum'un tanıtımı yapılan çalışması, "Gulag" başlığını taşımakta olup bu eserin ilk baskısı 2003 yılında New York'ta yayımlanmıştır. Eser, 2008 yılında Ufuk Demirbaş ve Melih Pekdemir tarafından Türkçeye kazandırılmış olup giriş, üç ana bölüm ve yirmi yedi alt bölüm ile sonsöz, ek, notlar, kaynakça, sözlük, metin ve resim izinleri, dizinden oluşmaktadır. Kaynakların zenginliği, bu alanda yapılan araştırmaların geniş bir yelpazede olduğunu göstererek, konunun önemini vurgulamakta ve araştırmacıların daha fazla çalışma yapması gerektiğini gösteren bir durumu ortaya koymaktadır. Ayrıca, farklı kaynaklardan alınan bilgilerin karşılaştırılması ve çelişkili bilgilerin çözümlenmesi gibi önemli araştırma yöntemlerinin kullanılmasına da olanak tanımaktadır.

Farklı arşivlerden araştırma yaparak belgeler toplayan yazar, kamplar hakkında farklı perspektif ve açılardan bilgiye erişim imkânı bulmuştur. Buna istinaden idari kayıtlar ve raporlar kampların resmi işleyişi hakkında bilgi sağlarken, tutukluların mektupları ve günlükleri ise insanların kamplarda yaşadıkları acı ve çaresizliği anlatmaktadır. Ayrıca, kampların farklı türleri, farklı coğrafyalarda bulunmaları ve farklı zaman dilimlerinde faaliyet göstermeleri nedeniyle arşivlerde çok çeşitli belgeler bulunmaktadır. Yazarın, Arhangelsk Yerel Bilim Kütüphanesi (Arhangelsk), Rusya Federasyonu Başkanlık Arşivi (Moskova), Toplumsal-Siyasi Hareketler ve Karelya Cumhuriyeti'nin Kuruluşu Devlet Arşivi (Petrozavodsk), Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (Moskova), Hoover Savaş, İhtilal ve Barış Enstitüsü (Stanford, CA), İskitim Yerel Bilim Müzesi Koleksiyonları (İskitim), Vladimir Bukovski'nin belge koleksiyonu, Karta Derneği (Varşova), Kedrovyi Shor lagpunkt'unun arşivleri, Komi Memorial Anma Derneği'nin Arşivi (Siktıvar), Kongre Kütüphanesi (Washington D.C.), Memorial Anma Derneği'nin Arşivi (Moskova), Marylebone Kütüphanesi (Londra), Karelya Cumhuriyeti Ulusal Arşivleri (Petrozavodsk), Rusya Toplumdal ve Siyasi Tarih Devlet Arşivi (Moskova), Rusya Askeri Devlet Arşivi (Moskova), St. Petersburg Memorial Anma Derneği'nin Arşivi (St. Petersburg), Solovets Yerel Bilim Müzesi Koleksiyonları (Solovets Adaları) ve Vorkuta Yerel Bilim Müzesi Koleksiyonları (Vorkuta) belgelerine dayanarak yapmış olduğu çalışması kampların tarihini daha iyi anlamak için önemlidir (Rosenberg 2008: 657-657). Arşiv belgelerinin yanı sıra İngilizce ve Rusça telif-tetkik eserler, anılar ve edebiyat eserlerinden faydalanılmıştır. Yazar gazeteci kimliğiyle dönemin doğrudan veya dolaylı yirmi dokuz tanığı ile yapmış olduğu röportaj verilerine de eserinde yer vermiştir. Ayrıca eserde çok fazla Rusça kelime ve kavramın kullanılması sebebiyle Sovyet kurumlarının kısaltmaları ve yabancı kelimelerin açıklamalarının detaylı bir şekilde yer verildiği sözlük oluşturulmuştur.

Kitap, çeşitli ödüller kazanmış ve ödüllere aday gösterilmiştir. Duff Cooper Ödülü, Los Angeles Times Kitap Ödülü ve New York Times Notable Book Ödülü gibi prestijli ödüllere sahip olmuştur. Ayrıca, National Book Critics Ödülü'nde de finalist olarak gösterilmiştir. Bu ödüller, kitabın kalitesini ve önemini vurgulayan önemli tanıma ve değerlendirmelerdir. Ayrıca kitap, birçok tanınmış dergi ve gazete tarafından büyük övgülerle karşılanmıştır. Yapılan değerlendirmelerde ortak bir düşünce olarak, kitabın Sovyetlerin yol açtığı yıkım hakkında güvenilir ve kapsamlı bir eser olduğu vurgulanırken Applebaum'un etkileyici anlatımı ve derinlikli araştırmasının Gulag'da yaşanan şiddetli ıstırapları güçlü bir şekilde aktarmakta ve okuyucuların zihinlerinde derin izler bıraktığı belirtilmiştir. Aynı zamanda kitabın sansasyonel bilgi veya duygu sömürüsüne başvurmadan detaylandırıldığı ve genel okuyucular ve uzmanlar için önemli bir kaynak değerlendirmesi yapılmıştır. Bu övgüler, "Gulag" kitabının, Rusya'nın tarihinin önemli bir parçasını kavramak için okunması gereken bir eser olduğunu vurgulamaktadır. "Gulag" kitabı, almış olduğu övgülerin yanı sıra eleştirilere de maruz kalmıştır. Dana Neacsu tarafından yapılan değerlendirmeye göre, kitap 'Stalinist' kamplarını Nazi kamplarına benzer gösterme çabası içerisinde olup tarihsel bağlamı yetersiz sunarak eleştirilmiştir. Applebaum'un argümanları belirsiz kanıtlara dayandığı için eleştirilirken aynı zamanda Sovyet tarihini ve kamplarını basitleştirerek sunması da eleştirilmiştir (Neacsu 2004).

Yazar, kitabını doğrudan veya dolaylı yoldan "kıyma makinesi" olarak adlandırılan bir dizi prosedürü yaşamış olan ve bu ortamda cesaret gösterip olayları anlatan insanlara ithaf etmiştir. Bu prosedürler arasında tutuklamalar, soruşturmalar, zorla çalıştırma, ailelerin ayrılması, sürgün ve gereksiz ölümler gibi unsurlar bulunmaktadır. Kitabın giriş bölümünde yer alan yazarın ifadelerine göre kitap, Sovyet toplama kamplarının tarihçesidir. Kitapta, kampların kökenlerinin Bolşevik İhtilali'ne dayanmasına, Sovyet ekonomisinde önemli yer edinmelerine ve Stalin'in ölümünden sonra dağılmalarına yer verilmiştir. Ayrıca kitap, Gulag'ın mirası olarak 1970'lerin ve 1980'lerin kamplarını da ele alır. Kitapta yer alan üç ana bölümün birinci ve üçüncü bölümleri tarih sırasına göre dizilirken, ikinci bölüm kamplardaki yaşamı temasal bir şekilde ele alır. Yazar, kitabın ne olmadığını da açıklamıştır. SSCB'nin genel tarihçesi ya da baskının tarihçesi olmadığını ve Gulag kamplarıyla bağlantılı olmasına rağmen Rus olmayan halklara karşı yapılan baskıların hikayelerine yer verilmediğini belirtmiştir. Yazar, bunların farklı, detaylı ve önemli çalışmaların konusu olması gerektiğini belirterek yeni çalışmalara yol gösterici olmuştur.

Kitabın giriş bölümünde insanların ne yaptıklarından ziyade kim olduklarından dolayı tutuklandıkları toplama kamplarının dünyadaki tarihsel geçmişlerinden bahsedilmiştir. Bu kitabın amacı dışında olarak aynı zamanlarda ve aynı kıta üzerinde kurulan Alman ve Sovyet kamplarının birbirleriyle olan bağlantılarından bahsedilmiştir. Yazar, Hitler'in Sovyet kamplarından haberdar olduğu kadar, Stalin'in de soykırımı bildiğini ifade ederek, Nazizm ve Sovyet Komünizmi rejimlerinin her ikisinin de "düşmanlar" veya "alt-insanlar" olarak belirlediği kategorileri yok etme ve

kıyım uygulama konusunda kendilerini haklı gösterdiklerini söylemiştir. Yazarın belirttiğine göre, Nazi Almanyası öncelikle sakatlar ve özürsüzlüler olmak üzere, ardından çingeneler, eşcinseller ve Yahudiler gibi belirli gruplara karşı kıyım uyguladı. SSCB'de ise öncelikle eski rejimin destekçisi olduğu düşünülen "eski rejimin destekçisi halk" ve sonra da "halk düşmanları" kurban olarak seçildi. Ancak bu tanım net olmayıp, siyasi muhaliflerin yanı sıra Stalin'in gücüne tehdit olarak görülen bazı ulusal grupları ve etnik kökenleri de içeriyordu. Stalin farklı zamanlarda Polonyalılar, Baltıklılar, Çeçenler, Tatarlar ve hatta Yahudileri de topluca tutuklattı. Ancak yazar, bu durumun Sovyet kamplarının Nazi kamplarıyla aynı olduğu anlamına gelmediğini, Sovyet kamplarının günlük hayat ve çalışma düzeninde farklılıklar bulunduğunu ve Gulag'ın nispeten daha uzun dayandığını ve kitabın ilerleyen sayfalarında okuyucuların bunu keşfedeceğini vurgulamıştır.

Çalışmanın birinci ana bölümü "Gulag'ın Kökenleri (1917-1939)" başlığı altında altı alt bölümde ceza sisteminin kamplara evrilme süreci, kampların inşası, kampların yayılması ve baskı süreci ele alınmıştır. "Bolşevik Kökenler" başlıklı birinci alt bölümde yazar, Dmitri Lihaçev'e atıfta bulunarak kitabının amacının, baskının en acımasız döneminin 1936-37'de başladığına dair yaygın bir inancı sorgulamak olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, istatistikler ve tutuklama, ceza ve sürgün dalgalarının aslında 1918'den itibaren, hatta Kızıl Terör'ün resmi olarak ilan edilmesinden önce başladığını gösterecektir. Bu baskı dalgasının Stalin'in ölümüne kadar büyüdüğü vurgulanmaktadır (Applebaum 2008: 3). Bu alıntı, kitabın ana temasını ve Applebaum'un Gulag tarihini ele alış şeklini özetlemektedir. Yazar, Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle birlikte siyasi muhaliflerin tutuklanmaya başlaması sonucu cezaevlerinin kapasitesinin çok ötesine çıkması ve bu yetersizliğin hapisanelerin yanı sıra işçi sendikaları binaları, okullar, tiyatrolar ve fabrikaların bile cezaevi olarak kullanılmasına toplama kamplarının kurulmasına karar verilmesinin sebebi olduğunu aktarmıştır.

"Gulag'ın İlk Kampı" adlı ikinci alt bölümde yazar, Solovets adlı ilk Sovyet toplama kampından bahsetmektedir. Solovets kampı, Gulag sisteminin kökenini oluşturan ve Sovyetler Birliği'nin toplama kampları tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Yazar, Soljenitsin'in "takımadalar" benzetmesini kullanarak, Solovets kampı örneği üzerinden Sovyet kamp sisteminin tarihsel gelişimini anlatmaktadır. Solovets kampı, zamanla bir takımada silsilesi şeklinde genişlemiş ve farklı amaçlar için kullanılan adaları içermiştir. Bu adalar arasında, kürklerinden yararlanmak için tilki yetiştirilen Bolshaya Muksalma adası, özel kamplar alanı olan Anzer adası ve kadınların cezalandırıldığı Zayatski Ostrov adası gibi çeşitli adalar bulunmaktadır (Applebaum 2008: 19). Yazar, Solovets Kampı'nın işleyişinde Sovyet otoritesi yerine Solovets otoritesinin egemenliğini vurgulayarak kampın otoriter ve keyfi bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Applebaum 2008: 22). Kamplarda insanlık dışı koşullar, yetersiz beslenme, aşırı çalışma, hastalıklar ve ölümler sıkça görülmekte, gardiyanların sistematik işkenceleri de mahkumların karşılaştığı acımasızlıklardan

birdir (Applebaum 2008: 24). Kamplarda mantıksızlık ve belirsizlik hüküm sürerken binlerce mahkum hayatını kaybetmiştir. Bazı mahkumlar ise kültürel faaliyetler düzenleyerek hayatta kalmayı başarmıştır. Solovets kampı, diğer cezaevi sistemlerinde olduğu gibi çalışma kolonilerinden oluşmuş ve üretim faaliyetlerinde başarı elde etmiştir. Ancak mahkumlar, bu başarıların yanı sıra kötü koşullarda yaşamaya devam etmişlerdir.

“1929: Büyük Dönüm Noktası” başlıklı üçüncü alt bölümde yazar, Sovyet lideri Joseph Stalin'in iktidarının erken dönemlerinden başlayarak ülkenin hızlı sanayileşme sürecine ve Gulag toplama kamplarına odaklanmaktadır. Stalin, parti içindeki tasfiyeler ve gizli polis aracılığıyla düşmanlarını saf dışı bırakarak iktidarını güçlendirmiştir. 1929'da başlattığı Beş Yıllık Plan, ülkenin sanayileşme ve ekonomik dönüşümünü hızlandırmıştır (Applebaum 2008: 45). Yazar, bu planın gerçekleştirilmesi için Sibiryaya, Kazakistan ve Irak gibi bölgelerin zengin doğal kaynaklarının kullanılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Gulag kamplarının büyümesine ve mahkumların çalıştırılmasına dikkat çeken yazar, Stalin'in Büyük Petro döneminde gerçekleştirilen büyük inşaat ve mühendislik projelerine hayran olduğunu ve bu projelerden etkilendiğini belirtmektedir (Applebaum 2008: 53). Bazı tarihçilerin bu dönemi tepeden inme bir devrim olarak gördüğünü ifade eden yazar, 1930'ların ve 1940'ların toplu tutuklamalarının Stalin'in esir çalıştırma isteğini gidermek amacıyla yapıldığını düşündüğünü aktarmaktadır (Applebaum 2008: 45). Yazar, tutuklamaların kampların nüfusunu artırmak için değil, Stalin'in varsayılan düşmanlarını ortadan kaldırmak için yapıldığına dair ilginç kanıtlar olduğunu belirtmektedir, çünkü kadınlar, çocuklar ve yaşlılar da tutuklanmıştır (Applebaum 2008: 56).

“Beyaz Deniz Kanalı” başlıklı dördüncü alt bölümde, 1929 ve 1930 yıllarında kampların genişlemesiyle birlikte, Sovyetler Birliği'nin ucuz mallarının Batılı şirketler için ekonomik bir tehdit oluşturması sonucunda, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerden kamplara karşı boykot çağrıları yapıldığı anlatılmaktadır. Stalin, ülkeye döviz akışını kesmemek için önlemler almıştır. Bu önlemlerden ilki kampların adının “toplama kampı” yerine “ıslah edici çalışma kampları” olarak değiştirilmesidir. İkinci önlem ise mahkumların farklı projelere transfer edilmesidir (Applebaum 2008: 60). 'Beyaz Deniz Kanalı' projesi, Stalin'in döviz kaynağını tehlikeye atmamak için aldığı bir karardır. İnşaat hızlandırılmış, kamp komutanları arasında sosyalist rekabet yöntemleri uygulanmış ve üstün performans gösteren mahkumlar ödüllendirilmiştir. Bu mahkumlar, “Stahanovitler” olarak adlandırılmış ve bazı ayrıcalıklara sahip olmuşlardır, örneğin daha iyi gıda, erken tahliye ve hatta kadın garson hizmeti gibi haklar elde etmişlerdir (Applebaum 2008: 66). Ayrıca, yabancı kamuoyunu sakinleştirmek amacıyla cezaevi edebiyatı da kullanılmıştır. Gorki'nin 'Kanal İmeni Stalina' adlı kitabı, hapisane kıyafeti giymiş bir kadının matkap tuttuğu bir fotoğraf kullanarak, mahkumların nasıl Homo sovieticus'a dönüştüğünü gösteren kanıtlar sunmuştur (Applebaum 2008: 67).

“Kamplar Genişliyor” başlıklı beşinci alt bölümde, Gulag’ın yeni projeleri ele alınmaktadır. Bu projeler arasında Beyaz Deniz Kanalı Projesi, tipik bir örnek olmayıp, kaynakları işlemek için gerekli altyapının inşa edildiği bir projedir. Bu projelerle birlikte bakir bölgeler yerleşime açılarak hızla nüfuslandırılmıştır. Ancak sert iklim koşulları ve beklenen zorluklar nedeniyle bu projelerde çalışan mahkumlar, koşullar yerine açtıkları çukurlarda veya çadırlarda yaşamak zorunda kalmışlardır. Yetersiz kıyafet ve gıda, mahkumların zayıf ve hasta hâle gelmesine neden olmuş ve kampların uzaklığı, firar planlarını da engellemiştir. Yazarın kitabında yer alan Evgeniya Ginzburg’un gözlemleri, kampların yayılması konusunda dikkat çekici bir kadın bakış açısı sunmaktadır. Ginzburg, 7 yıl boyunca gözlerden uzak kamplarda kaldıktan sonra şehre döndüğünde, Magadan’ın hızlı büyümesine hayranlıkla şaşmıştır. Ancak Ginzburg’un şehirdeki büyük binaların sayısının az olduğunu fark etmesiyle, “büyük bir metropol gibi görünse de”, medeniyetin uzak ıssızlığa yavaşça ulaştığı bir paradoksu fark etmiştir (Applebaum 2008: 89).

“Büyük Terör ve Bilançosu” başlıklı altıncı alt bölümde, Stalin rejiminin muhalifleri yok etmek, sadık liderler yaratmak ve toplama kamplarını doldurmak için uyguladığı baskıdan ve kampların değişen statülerinden bahsedilmektedir. Yazar, Büyük Terör olarak bilinen 1937-1938 döneminin en ölümcül yıllar olduğunu ancak sonraki on yılda tutuklamaların artmaya devam ettiğini belirtmektedir (Applebaum 2008: 92). Siyasi baskının güçlenmesiyle birlikte kampların statüsünün değiştiği ve gizlendiği bilgisi, gizli polis iç yazışmalarına dayanarak aktarılmaktadır. Kampların varlığını gizlemek için üstü kapalı terimlerin kullanıldığı ve şifreli konuşmalar yapıldığı belirtilmektedir. Buna göre yazışmalarda kampların varlığını gizlemek için “özel nesnelere” veya “alt bölümler” gibi üstü kapalı terimler kullanılırken şifreli konuşmak için hamile kadınlardan “kitaplar” ve çocuklu kadınlardan “faturalar” olarak bahsedilmiştir (Applebaum 2008: 101). Resmî belgelerde siyasi mahkumlar için kullanılan “halk düşmanları” teriminin resmi bir terim olarak yer aldığı ifade edilmektedir. “Halk düşmanı” olarak tutuklananların eşleri olan kadınlar ise “İhtilal düşmanının aile fertlerinden biri” olarak mahkum edilmiştir. Bu kadınlar, tutuklanmalarının Parti içindeki gizli bir örgütün entrikası olduğuna inanarak Stalin ve Merkez Komitesi’ne mektuplar yazarak durumlarını şikâyet etmişlerdir (Applebaum 2008: 102). Kamplardaki üretimin azalması nedeniyle erken tahliyelere son verilmiş, çalışmayan mahkumlar hakkında soruşturmalar başlatılmış ve cezaları uzatılan kişilere örnek olarak iki Ortodoks rahibinin kurşuna dizildiği ve üçüncü kadının karşı-devrimci ilahiler söylediği iddiasıyla suçlandığı belirtilmiştir (Applebaum 2008: 112). Yazar, kampların endüstriyel karakterindeki değişimi Olga Vasiliyeva’nın anılarından aktarmıştır. Vasiliyeva, eski zamanlarda gardiyan, idareci ve işçilerin az olduğunu ancak 1930’larda her türlü işte çalışan mahkumların olduğunu, 1940’larda ise kampların büyümesiyle birlikte işlerin zorlaştığını hatırlamaktadır (Applebaum 2008: 114).

Çalışmanın ikinci ana bölümü “Kampta Yaşam ve Çalışma” başlığı altında on iki alt bölümde Gulag kamplarına gönderilen kişilerin tutuklanma süreci, cezaevleri, sevkیات, varış ve seçilme işlemleri, kamplarda yaşam ve çalışma koşulları, ceza ve ödüllendirme sistemleri, gardiyanlar, mahkumlar, kadınlar ve çocuklar, hayatta kalma stratejileri ve ölümler, isyan ve firar gibi konular ele alınmaktadır.

Yedinci alt bölüm olan “Tutuklama” başlığında yazar, Sovyet hükümetinin insanları sebep göstermeden tutuklayarak baskıcı sistemi oturttuğunu ve tutuklamalara neden olan suçların anlamsız olduğunu ve prosedürlerin saçma olduğunu belirtmektedir. Yazar, tutuklamalarla ilgili olarak “Hırsızlar, fahişeler ve NKVD en çok gece çalışırlar.” Sovyet atasözünü örnek vererek toplu tutuklama dönemlerinde insanların gece yarısı tutuklanma endişesi yaşadığını vurgulamaktadır (Applebaum 2008: 127). Ayrıca yazar, Nina Gagen-Torn'un anısına yer vererek, Leningrad'da çamaşır ipiyle yatak çarşaflarını indirirken tutuklanan bir kadının hikayesini aktarmaktadır. Tutuklanan kadının, bebeği evde yalnız bıraktığı için onu almaya gitmek istediğini söylemesine rağmen tutuklanmasına engel olunmamıştır (Applebaum 2008: 127). Tutuklama sonrasında, mahkumların bedenleri ve üstleri aranır, mahkumlar kaydedilir, fotoğrafları çekilir ve parmak izleri alınır. Mahkumlar tecrit edilerek pes etmeleri amaçlanır. Yazar, tecritin yanı sıra kalabalık cezaevi hücrelerinin korkunç şartlarına ve sorgulama odasındaki işkence çılgınlıklarına dikkat çekmektedir. Mahkumlar, fiziksel ve psikolojik şiddete rağmen cezaevinde hayatta kalabilmek için şoku atlatmak, cezaevi kurallarına uyum sağlamak ve sorgulamayla başa çıkmak zorundaydılar.

“Cezaevi” başlıklı sekizinci alt bölümde yazar, Sovyet cezaevlerinin diğer ülkelerin cezaevlerine kıyasla daha acımasız olduğunu belirtir. Günlük cezaevi rutinlerinin, mahkumların Gulag'daki yeni yaşamlarına uyum sağlamaları için kasıtlı olarak tasarlandığını aktarır. Zayara Vesolya'nın anılarına göre, bir günün tipik bir günü, tuvalet ziyaretiyle başlar, kahvaltı ve mahkumların uyumasına engel olmak için gardiyanın ziyaretiyle devam eder ve yirmi dakikalık yürüyüşle son bulur. Gardiyanların dışında, muhbirler nedeniyle mahkumlar arasında zorunlu sessizlik ve şifreli konuşma yaygındır (Applebaum 2008: 150). Yazar, cezaevlerinin uygun olmayan koşulları nedeniyle çoğu kadının vücutlarının uzun süre ışıksız ve havasız ortamlarda kapatıldığında tuhaf bir gri-mavi renge dönüştüğünü belirtir (Applebaum 2008: 150). Kadın mahkumların hijyen ve onurlarını korumanın yollarını öğrendiklerini ifade eder. Mahkumlar arasında dayanışma oluşur ve beceriler paylaşılır, örneğin, çiğnenmiş ekmeğin parçalarından düğme yapma, balık kılçıklarından iğne yapma, artık iplikleri kullanarak elbiselerdeki delikleri dikme gibi (Applebaum 2008: 153). Ancak bu dayanışmanın Gulag'dan gelen travmatik etkilerle parçalandığı ve mahkumlar arasında oluşan dayanışmanın zarar gördüğü ifade edilir.

“Sevkiyat, Varış, Seçilme” başlıklı dokuzuncu alt bölümde yazar, tutuklama ve sorgulama adımlarıyla sisteme kabul edilen mahkumların kamplara transfer ve

çalışma sürecini anlatır. Mahkumlar, yeni yaşamlarının başlangıcı olan vagonlarda, kamplardaki yaşamlarının ilk izlenimini edinirler. Vagonların durumu öngörülemezdir ve mahkumlar gıda, su ve hijyen eksikliği nedeniyle vagonlarda tuvalet ihtiyaçlarını gidermek zorunda kalırlar. Özellikle kadınlar, çocuklar ve yaşlılar tren yolculuklarında büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Tutuklu annelerin bebekleriyle seyahat etmeleri sırasında tıbbi bakım ve hijyen koşulları kötüdür ve bu durum bebeklerin hastalanmasına ve ölmesine neden olur. Kadınlar çaresizlik içinde intihar ederler. Tecavüz olayları da yolculuğu daha da zorlaştırmıştır. Mahkumlar, cezaevi sorgulamaları ve sevkiyatların etkisiyle yön duygularını ve fiziksel güçlerini kaybederek kamplara gelirler. Kamplara varışlarında, tıraş olma, toplu yıkanma ve uygun olmayan kıyafet dağıtımı gibi işlemlerden sonra mahkumlar işlevlerine göre gruplandırılır. Kamptaki hayatta kalma stratejisi, seçilme sürecindeki davranışların ve fiziksel işlerden kaçma yeteneğinin önemli olduğundan, mahkumlar kamplardaki garip kuralları öğrenmek zorunda kalır.

“Kamplarda Yaşam” başlıklı onuncu alt bölümde yazar, kamplardaki yaşamın genel hedefinin mahkumların üretim planına göre yerleştirilmesi olduğunu belirtmiştir. Kamplarda yaşam, mahkumları zorlu koşullara uyum sağlamaya zorlayan kurallar, eksiklikler ve günlük mücadelelerle doludur. Yazar, aşağıdaki alt başlıklarda mahkumların onurunu zedeleyici bir şekilde yaşam koşullarına uyum sağlamak zorunda bırakıldığını açıklamıştır;

- “Zona: Dikenli Teller Arasında”: Kamplarda mahkumların yaşadığı ve kontrol edildiği alan olan “zona” bölgesi tanımlanmıştır. Zona, çeşitli şekillerde çevrili olabilir ve kadınlar için daha rahat hissedilebilen bir ortam sunabilir. Ancak özgürlük ve hareket özgürlüğü anarşiye dönüşebilir ve güvenli bir alan olmayabilir.
- “Rejim: Yaşam Kuralları”: Kamplarda mahkumların uyku, yemek ve iş saatlerini belirleyen kurallar ve prosedürler anlatılmıştır. Bu kurallar ve prosedürler bölgeye ve mahkumların tipine göre değişiklik gösterebilir.
- “Barakı: Yaşam Alanı”: Kamptaki mahkumların koşullarda yaşadığı ve yeni gelen mahkumların çadırlarda veya yetersiz koşullarda yaşamak zorunda kaldığı anlatılmıştır. Koşullardaki yaşam koşulları genellikle düşük standartlara uymaz ve temel ihtiyaçlar yetersizdir. Koşullarda hiyerarşi bulunur ve güçlü gruplar tarafından kritik kararlar alınır.
- “Banya: Hamam”: Mahkumların banyo yapma ve giysilerini dezenfekte etme görevlerine sahip oldukları aktarılmıştır. Ancak banyo uygulamaları formalite olarak görülmüş, bölgeden bölgeye değişir ve hijyen malzemeleri yetersizdir.
- “Stolovaya: Yemekhane”: Kamplardaki yemekhaneler, kampların mahkumlar üzerinde kontrol sağlamak için kullandığı bir araç olarak

belirtmiştir. Yemekler genellikle yetersizdir ve gıda çalınması yaygın bir sorundur. Mahkumlar, yemeklerin kalitesini etkileyen faktörlere dikkat etmek zorunda kalırlar.

“Kamplarda Çalışma” başlıklı on birinci alt bölümde, yazar, Sovyet kamplarının esas işlevi olan çalışma alanını ele almıştır. Mahkumların yaşam koşullarının çalışmalarına bağlı olduğunu belirtmiştir. “Raboçaya Zona: Çalışma Alanı” başlığı altında çalışan mahkumlar vasıfsız, fiziksel açıdan ağır işlerde çalışan “obşçya raboti” işçileri ve güvenilir olarak kabul edilen “pridurki” olarak iki kategoriye ayrılmıştır. İdareler, mahkumların acı çekip çekmemeleriyle pek ilgilenmemekteydi ve kamp kıyafetleri hava koşullarından koruma sağlamamaktaydı. Uzun çalışma saatleri, yetersiz dinlenme ve tatil süreleri nedeniyle sık sık kazalar meydana gelmekteydi. İdareler, sürekli bozulan makineleri görmezden gelmekte ve mahkumların kamp üretim planına ve çalışma normuna uymalarını beklemekteydi. “KVÇ: Kültürel Eğitsel Departman” başlığı altında ise kamp idaresinin normları karşılama durumu hakkında teşvik etmek için pankartlar, duvar gazeteleri, şarkılar, marşlar, filmler ve sosyalist yarışmalar gibi “kültürel-eğitsel” faaliyetleri kullanılmaktadır. Mahkumlar düşman olarak görülerek birbirlerine yoldaş demeleri yasaklanırken, sosyalist vatanın şerefi için çalışmaları ve sanatsal etkinliklere katılmaları beklenmekteydi. Bu nedenle yazar, Kültürel-Eğitsel Departmanın, plan başarısız olursa suçlanacak bir günah keçisi gibi işlev gördüğünü belirtmiştir (Applebaum 2008: 240).

“Ceza ve Ödül” başlıklı on ikinci alt bölümde yazar, “Şizo: Ceza Hücresleri” başlığı altında toplama kamplarından ve özellikle izolasyon cezaları için kullanılan cezaevlerinden bahsetmektedir. Bu cezaevleri, nüfus yoğunluğunun az olduğu bölgelere kurulur ve kesin bir tecrit sağlanır. Ceza hücrelerindeki koşulların yanı sıra farklı cezalandırma yöntemleri de anlatılmaktadır. Daha büyük cezaevlerinde ise cezalandırma koşulları ve farklı uygulamalar bulunur. “Poçtovyı Yaşçık: Posta Kutusu” başlığında, Gulag'da mahkumların dış dünya ile bağlantılarını kontrol etmek için ödüllerin verildiği bir sistemden bahsedilir. Mahkumların mektup, paket ve para alabilecekleri konusunda talimatlar verilir ancak yönetmeliklerin karmaşıklığı ve değişkenliği nedeniyle kontrol komutanların inisiyatifine bırakılmıştır. Mektup yazma konusunda belirli kısıtlamalar olmamakla birlikte, malzemelerin bulunması zor olabilmektedir. “Dom Svıdanı: Görüşme Evi” başlığı altında ise akraba ziyaretlerinin mahkumlar için en büyük ödül olduğu anlatılır. Bu ziyaretler genellikle eş veya anne gibi akrabalarla gerçekleşir ve kamp kurallarına uygun davranan mahkumlar için bir ödül olarak kabul edilir. Ziyaret etmek isteyen yakınların, “düşman” olarak kabul edilen akrabalarıyla görüşmek için cesur olmaları ve uzun yolculuklar yapmaları gerekmektedir. Ziyaretler genellikle kısa süreli ve gardiyan gözetiminde gerçekleşir ancak bazı kamplarda gardiyanlar olmadan uzun görüşmelere izin verilebilir. Ziyaretlerin psikolojik etkileri ve mahkumların eşleriyle yaşadıkları sorunlar da ele alınır.

“Gardiyanlar” başlığı altında kamp hiyerarşisinde yer alan farklı görevlilerden bahsedilmektedir. Bu görevliler arasında kamp komutanları, müfettişler, cezaevi müdürleri, muhafızlar ve gardiyanlar bulunmaktadır. Gardiyanların çoğunun eski mahkumlar olduğu ve iyi davranış gösteren mahkumların gardiyan statüsüne yükseldiği ancak bu statünün kolayca kaybedilebileceği belirtilmektedir. Ayrıca Gulag arşivlerinde, gardiyanların ve idarecilerin genellikle düşük zekâyâ sahip olduklarına dair bir inancın yer aldığı ifade edilir (Applebaum 2008: 259). Stalin döneminde Sovyetler Birliği’nde cezaevi gardiyanı veya müdürü olarak çalışmak, yüksek sosyal statü ve sosyal avantajlar sağlamaktaydı. Ancak yüksek maaşlar ve sosyal çıkarlar bile her zaman yeterli sayıda işçi çekmeye yetmiyordu. Bu nedenle, Sovyet kamp gardiyanlarının zalim davranışları genellikle düşüncesizlik ve tembellikten kaynaklanmaktaydı. Gardiyanlar, mahkumları tam anlamıyla insan olarak görmedikleri için propaganda, talihsizlik ve kötü yaşam koşulları tarafından etkilenebilmekteydi. Zalimlik, genellikle kişisel çıkarlar uğruna yapılmaktaydı. Kaçan mahkumları öldüren gardiyanlar para ödülü alıyor ve hatta evde tatille bile ödüllendirilebiliyordu.

“Mahkûmlar” başlıklı on dördüncü alt bölümde, Sovyet kamplarındaki mahkûmlar arasında adli, siyasi ve sıradan mahkum ayrımı yapıldığı ve bu ayrımın rastgele olduğu belirtilmektedir. Bu muğlak ayrımların Sovyetler Birliği’nin çöküşüne kadar devam ettiği ifade edilmektedir. Alt başlıklardan biri olan “Urki: Adli Suçlular” altında, Gulag kamplarında en üstte yer alan ve kurallara uymayı başararak uzun süre hayatta kalan profesyonel suçlulardan bahsedilmektedir. Sovyetler Birliği, diğer mahkumları kontrol etmek ve siyasi mahkumlar üzerinde baskı uygulamak için argo bir dil, dövmeler ve kâğıt oyunları gibi araçlarla diğer mahkumlardan ayrılan bu profesyonel suçluları kullanmıştır. “Kontriki ve Bitovyue: Siyasiler ve Sıradan Mahkumlar” başlığı altında, kamplardaki mahkumların çoğunluğunun işçi ve köylülerden oluştuğu, adli suçlu mahkumların çoğunluğunun adli suçlu olmayabileceği ve siyasi mahkumların çoğunun muhalifler, din adamları ve hatta Parti kodamanları olmadığı belirtilmektedir. Siyasi suçlular, profesyonel suçlulardan daha az saygı görmekte ve statülerine göre derecelendirilmektedir; Anti-Sovyet Ajitasyonu (ASA), Karşı-devrimci eylemler (KDE), Karşı-devrimci terörist eylemler (KDTE), Karşı-devrimci terörist Troçkist eylemler (KDTTE) (Applebaum 2008: 292). Adli suçlular arasında dayanışma olduğu gibi siyasi suçlular da kendi aralarında etnik ve ideolojik gruplar oluşturmuştur. Ruslar arasında etnik dayanışma yerine ideolojik ve dini dayanışma grupları oluşurken, farklı etnik gruplar arasında ise etnik dayanışma grupları oluşmuştur. Yeni gelen mahkumlar hızlıca bir gruba uyum sağlayarak kamp hiyerarşisiyle başa çıkabilme şansına sahipken, herhangi bir gruba giremeyen mahkumlar ise kamp hiyerarşisiyle baş etmek zorunda kalmıştır.

“Kadınlar ve Çocuklar” başlıklı on beşinci alt bölümde, yazar Gulag kamplarında kadınların koşullara nasıl uyum sağladığını ve kadın olmanın avantajlarını ele almaktadır. Kadınların kamptaki deneyimleri erkeklerden farklıdır ve bazı avantajlara

sahiptirler. Kadın mahkumlar, birbirleriyle güçlü bağlar kurarak yardımlaşma ve dayanışma göstermişlerdir. Ayrıca açlık hastalıklarına karşı daha dayanıklı olmuşlardır. Ancak kamptaki erkeklerin ahlaksız davranışları ve cinsel tacizleri kadınlar için sık sık bir sorun olmuştur. Kadınların sayısı az olduğu için tecavüz ve fahişelik gibi olaylar yaygınlaşmıştır. Buna rağmen, bazı kadınlar kendilerini korumak için kamp içinde ilişkiler yaşamıştır. Aşk, seks, tecavüz ve fahişelik gibi durumlar Gulag kamplarında sıkça yaşanmıştır. Bu durumlar genellikle hamilelik ve doğumla sonuçlanmıştır. Kamplarda doğumevleri, doğum kampları ve bebekler için kreşler bulunmaktadır. Bazı kadınlar kamp koşullarından kaçınmak, daha iyi yemekler almak ve af kapsamından yararlanmak için hamile kalmayı tercih etmiştir. Ancak doğum sonrası barınma ve bakım koşulları zorlu ve yetersiz olduğundan bebek ölüm oranları oldukça yüksektir. Yazar, Gulag arşivlerindeki fotoğrafların gerçek durumu yansıtmadığı ve çocuk kreşlerinin mutlu bir şekilde gösterildiği belirtmiştir (Applebaum 2008: 320). Kampta doğan çocuklar, kamptaki üretkenliği artırmak amacıyla çocukların sağlığı ve refahı göz ardı edilerek büyütülmüştür. Hamile anneler kamptaki bir yük olarak görüldüğü için kendi başlarına hareket etmek zorunda kalmışlardır. Yeterli kaynak ve imkanlar sağlanmadığından çocukların eğitimi ve gelişimi olumsuz etkilenmiştir. İki yaşına kadar kamptaki kreşlerde kalan çocuklar daha sonra sıradan yetimhanelere gönderilmiştir. Tutuklu siyasi mahkumların çocukları diğer yetimlere göre daha kötü muamele görmüş ve zorlu koşullar altında yaşam mücadelesi vermişlerdir. Yazar, bu bölümün sonunda genç yaşta mahkûm olanların hatıratlarını aramaya başladığında çok az anı bulduğunu ve on binlerce çocuğun olduğunu düşündüğünü ifade etmektedir. Ancak hala pek çoğunun hayatta olabileceğini düşündüğünü belirtmektedir. Bir Rus arkadaşının röportaj teklifini reddettiği vurgulanmaktadır (Applebaum 2008: 332).

“Ölmekte Olanlar” başlıklı on altıncı alt bölümde, yazar sürekli açlık hissiyle yaşayan insanların durumlarından bahsetmektedir. Bu insanlar “Dohodyagi” olarak adlandırılmaktadır ve sürekli yemek arayışı içindedirler. Açlık, özsaygıyı azaltır ve ahlaki zayıflık hissi yaratır. Dohodyagiler, yiyecek kaynaklarına yakın yerlerde dolaşıp yenilebilir bir şey bulma umuduyla beklemektedir. Açlık ve vitamin eksikliği nedeniyle hastalıklara yakalanırlar ve ölüm oranları yüksektir. Ancak kamp idarecileri ölüm oranlarını gizlemek veya düşük göstermek için çeşitli taktikler kullanmaktadır. Ölen bedenleri saklamak veya ölümleri başka nedenlerle ilişkilendirmek gibi yöntemler uygulanmaktadır. Lagpunkt komutanları, yüksek ölüm oranları nedeniyle cezalandırılma riski altındadır. Yazar, kamp idarecileri için ölümün nasıl gerçekleştiğinin önemli olmadığını ve ölüm oranlarının gizlenmesi gerektiğini belirtmektedir (Applebaum 2008: 339).

“Hayatta Kalma Stratejileri” başlıklı on yedinci alt bölümde, kamptaki mahkumların hayatta kalma için odaklandıkları hedefler ve stratejiler özetlenmektedir. Mahkumlar, ertesi günü görebilmek, hastalanmamak, daha az çalışmak ve daha fazla yemek elde etmek gibi amaçlarla hareket etmektedir. Felsefi

tartışmalara pek yer olmadığı ve gençlik, sağlık ve fiziksel gücün hayatta kalma şansını artırdığı belirtilmektedir. Hayatta kalma yöntemleri aşağıdaki başlıklar altında toplanarak incelenmiştir;

- “Tufta: Çalışıyormuş Gibi Yapmak” başlığı altında, Tufta eyleminin dolandırıcılık anlamına geldiği ve Gulag kampına özgü olmadığı aktarılmaktadır. Mahkumlar, kötü koşullardan kaçınmak ve hayatta kalmak amacıyla çalışmaktan kaçınma stratejisi kullanmaktadır. Tufta eylemlerinin amacının miskinlik veya sisteme karşı isyan değil, hayatta kalmak olduğu vurgulanır. Sistem ve yanıtıcı istatistiklerin Tufta eylemlerini etkilediği ifade edilmektedir.
- “Pırdurki: Yardakçılık ve İşbirlikçilik” başlığı altında, kamptaki kısıtlı kaynaklar ve koşullar altında mahkumların küçük iyileştirmelerle durumlarını düzelttikleri ve işbirlikçi olabildikleri anlatılmaktadır. Güvenilir kabul edilen mahkumların kamp yaşamını iyileştirmek için fırsatlara sahip oldukları belirtilir. Bir mahkûm kadının kamp idarecileriyle iş birliği yaparak imtiyazlı statüye ulaşması örneği verilir.
- “Sançast: Hastaneler ve Doktorlar” başlığı altında, kamptaki hastanenin mahkumlar arasında önemli bir yer tuttuğu ve doktorlarla çalışmanın avantaj sağladığı anlatılmaktadır. Bazı mahkumların, iş yapmak yerine hastanede çalışmanın daha cazip olduğu belirtilir. Bazı mahkumlar ise kendilerini iş yapamaz hale getirmek için zarar verici yöntemlere başvurdukları aktarılır.
- “Sıradan Erdemler” başlığı altında, mahkumların hayatta kalabilmek için sıradan erdemlere başvurdukları belirtilmektedir. Bunlar arasında başkalarına saygı gösterme, kendine saygı duyma, haysiyet ve temizlik gibi değerler yer almaktadır. Mahkumların zihinsel disiplin için şiir yazma veya dua etme gibi yöntemlere başvurdukları ve sanatsal yeteneklerin hayatta kalma şansını artırabileceği ifade edilir.

“İsyan ve Firar” başlıklı on sekizinci alt bölümde, kamplarda firar etmek isteyen mahkumların genellikle yeni gelenler ve özgürlüklerini henüz kaybetmemiş olanlar olduğu belirtilmektedir. Firar etmenin zorlukları ve riskleri vurgulanırken, aynı zamanda bu düşüncenin bile psikolojik bir destek sağladığı ifade edilmektedir. Kamplardan kaçmanın imkânsız olduğu ve isyan etmenin de düşünülemez olduğu gerçeği hatırlatılmaktadır. Ancak kesin bir ceza bile isyan ruhunu tamamen yok edememiş ve bu ruh, Stalin dönemi ve savaş yıllarında da varlığını sürdürmüştür. Ust-Usa ayaklanması gibi bazı olaylar, bu isyan ruhunu yansıtmış ve direnişin izlerini göstermiştir.

Çalışmanın üçüncü ana bölümü “Kamp-Sanayi Kompleksinin Yükselişi ve Düşüşü, 1940-1986” başlığı altında dokuz alt bölüm incelenmiştir. “Savaş Başlıyor” başlıklı on dokuzuncu alt bölümde, dikenli tellerin ardında kalan herkes için savaşın

ilerlemesiyle birlikte yaşamın zorlukları anlatılmaktadır. İnsanlar kampların dışında da açlıkla mücadele etmekte ve neredeyse apartman dairelerinde ölüm-kalım savaşı veriyormuş gibi hissetmektedirler. Kamplarda ise yeni yasalarla birlikte daha uzun çalışma saatleri ve günleri uygulanması, kamptaki yaşamın zorluğunu artırmıştır. Savaşın başlamasıyla birlikte Gulag'ın batıdaki ileri karakolları büyük bir kaos yaşamıştır. Solovets Adaları'ndaki koşullar 1939'da kapatılmış ve mahkûmlar anakara cezaevlerine nakledilmiştir. Bu karar, kamptan Finlandiya sınırına olan mesafenin riskli olduğu düşünülmesi nedeniyle alınmıştır. NKVD'nin tahliye için yeterli zamanı olmadığından dolayı tahliye süreci planlayamamış ve "Sovyet karşıtı teröristleri" Almanlara bırakamayacağı için insanlar genellikle Alman bombalarının düştüğü anlarda panik içinde yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Tıka basa dolu vagonlarda yaşanan zorluklar ve bombalardan dolayı hedeflerine ulaşamayanlar da tahliye sırasında meydana gelmiştir.

"Yabancılar" başlıklı yirminci alt bölümde, Gulag kamplarının başlangıcından itibaren, yabancı komünistler, Komintern üyeleri ve Sovyet vatandaşlarının yabancı eşleri de dâhil olmak üzere birçok yabancı mahkûmun bulunduğu belirtilmektedir. Bu grup içerisinde Kafkas ulusları, Kırım Tatarları ve diğer azınlık gruplarının da işbirlikçilik suçlamasıyla hedef alındığı görülmektedir. Stalin, savaşı bahane ederek planladığı etnik temizlik operasyonlarını gerçekleştirmeyi amaçlamış ve sürgünlerin kültürel soykırım olarak nitelendirilebilecek şekilde gerçekleştiği ifade edilmiştir (Applebaum 2008: 429). Savaş sonrasında, savaş esirleri kamplarının yönetimi zorunlu çalışma kamplarının yönetimiyle birleşmiş ve Sovyet vatandaşlarının geri dönmesi sağlanmıştır. Ancak geri dönenlerin idam mangalarına veya Gulag kamplarına gönderilme tehdidi, insanların intihar etmelerine yol açmış ve baskılarla karşılaşmışlardır.

"Genel Af ve Sonrası" başlıklı yirmi birinci alt bölümde, II. Dünya Savaşı döneminde Sovyetler Birliği'nde yaşanan toplama kampları, savaşın getirdiği aflar, vatanseverlik duygusunun yayılması, Orta Avrupa'nın Sovyet etkisi altına alınma planları ve Doğu Almanya'daki sert kampların kısa süreli olması gibi konular ele alınmıştır. Savaş yıllarında milyonlarca Sovyet mahkûm acı ve ölümlerle karşılaşırken, savaş birçok insana özgürlük fırsatı sunmuştur. Af ilanları sadece savaşa uygun olan erkekleri kapsamış ve bazıları Gulag'dan Kızıl Ordu'ya gönderilen mahkûmların tehlikeli bölgelere gönderildiğini düşünmüştür. Savaş aynı zamanda vatanseverlik duygusunun yayılmasına ve eski mahkûmların da bu duyguya katılmasına imkân tanımıştır. Toplama kampları, Sovyet yaşamının bir yansıması ve savaş sonrası Orta Avrupa'yı Sovyet etkisi altına alma planının bir parçası olarak görülmüştür. Doğu Almanya'daki kamplar diğerlerine göre daha sert olmuş ve çoğu kısa süreli olmuştur. Bu kampların kapanması halkın Komünist Parti'ye olan tepkisini artırmış ve toplama kampı fikri uzun süre varlığını sürdürmüştür.

“Kamp-Sanayi Kompleksinin Zirvesi” başlıklı yirmi ikinci alt bölümde, Stalin’in baskıcı politikaları ve Soğuk Savaş’ın başlamasıyla birlikte kampların sayısının arttığı, ancak kampların üretim düşüklüğüne sebep olduğu anlatılmaktadır. 1945 yılında hamile ve küçük çocukları olan kadınlar için çıkarılan af, yetim ve evsiz çocuk sorununu çözmeyi hedeflemiştir. Savaş zamanı yasakları gevşetilerek mahkumların yiyecek ve giysi almasına izin verilmiştir. Bu önlemler yeni bir dönemin habercisi olarak umutla karşılanmıştır. Ancak Soğuk Savaş’ın başlaması ile Amerikan atom bombalarının Hiroşima ve Nagasaki’ye atılması, Sovyet liderliğini askeri ve endüstriyel üretime yönlendirmiştir. Bu dönemde Gulag genişlemiş ve Stalin halk üzerindeki kontrolünü sıkılaştırmıştır. Serbest bırakılan insanlar tekrar tutuklanmış ve suçlu olanların asla serbest bırakılmaması kararlaştırılmıştır. Kamplara karşı memnuniyetsizlik ve itirazlar artarken, kampların kârlılık dönemi sona ermiştir. Stalin’in hastalığına rağmen kimse müdahale etmeye cesaret edememiş ve paranoyaklaşarak düşmanlarını görmeye başlamıştır (Applebaum 2008: 474).

“Stalin’in Ölümü” başlıklı yirmi üçüncü alt bölümde, Stalin’in ölümü sonrasında meydana gelen değişiklikler ve Gulag sisteminin durumu özetlenmektedir. Beria’nın iktidara gelmesiyle birlikte politika değişiklikleri, af uygulamaları ve mahkumların içindeki durumu ele alınmaktadır. Stalin’in ölümü 5 Mart 1953 tarihinde gerçekleşti ve bazı kişiler dikkatli davranarak sevinçlerini gizlemiştir. Gulag çalışanları ise bu ölüm nedeniyle hem sevinç hem de gözyaşları yaşamıştır. Beria’nın iktidara gelmesiyle hızlı değişiklikler yaşandı, Gulag projeleri durduruldu ve geniş bir af talep edilmiştir. Ancak af sınırlıydı ve birçok siyasi mahkûm hala Gulag’da kalmaya devam etti. Beria’nın niyetleri belirsizdi ve bazıları onu reformist bir liberal olarak göstermeye çalıştı, ancak parti üyeleri onun güç biriktirmesinden şüphelenmiştir. Sovyet liderleri Beria’nın politikalarından vazgeçti ve Gulag inşaatlarını yeniden başlatmamıştır. Mahkumlar Stalin’in ölümünün tahliye umuduyla beklemiş, ayaklanma umuduyla örgütlenmişlerdir. Ancak Stalin’in ölümü hiçbir şeyi değiştirmedeği için umut kaybolmuştur ve yerini öfke almıştır.

“Zek Ayaklanması” başlıklı yirmi dördüncü alt bölümde, mahkumların isyanının temel nedenleri olan taleplerinin karşılanmaması, adaletsizlik, kötü yaşam koşulları ve cezaevindeki zulüm gibi faktörler ele alınmaktadır. Gulag sistemi boyunca komplo taktikleri ve stratejileri hızla yayılmıştır ve mahkumların sık sık yer değiştirmesi isyanın yayılmasında etkili olmuştur. 1953 baharında, af kapsamına girmeyen bir grup mahkûm, MVD tarafından “Sovyet karşıtı örgüt” olarak adlandırılan bir oluşum kurmuştur ve bu durum, milliyetçi örgütlerin kampta güçlendiğini gösterdi. Mahkumlar grevler ve protestolarla kurallara karşı çıkmaya devam etmişlerdir ancak gardiyanlar şiddete başvurarak cezalandırma yoluna giderek birçok kişi öldürülmüştür. Grev başladığında kamp yetkilileri, anarşi ve çatışmaların yayılacağına inanmıştır ancak mahkumlar grev komitesi kurarak kamp düzenini sağlamaya başlamıştır. Grev sürecinde mahkumlar arasında dayanışma ve evlilikler oluşmuştur. Mahkumların talepleri arasında gardiyanların cezalandırılması, siyasi

mahkumların davalarının yeniden gözden geçirilmesi gibi daha belirgin siyasi talepler bulunmuştur. Bu talepler arasında ceza sürelerinin azaltılması, ceza hücrelerinin ve koşullarının kaldırılması, mahkumların akrabalarıyla daha serbest görüşebilmeleri, kadın mahkumların yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve kadın ve erkek mahkumların kamplarının kalıcı olarak birleştirilmesi yer almıştır. Stalin sonrası dönemde, Kruşçev yönetimi mahkumların taleplerini karşılama konusunda samimi görünse de başarısız olmuştur ve Moskova'nın askeri müdahalesiyle grev sona erdirilmiştir. İsyanı destekledikleri gerekçesiyle yaklaşık bin mahkûm (500 kadın ve 500 erkek) başka kamplara, Ozerlag ve Kolima'ya gönderilmiştir (Applebaum 2008: 506).

“Çözülme ve Tahliye” başlıklı yirmi beşinci alt bölümde Gulag sisteminin kapanışı ve ardından yaşanan gelişmeler özetlenmiştir. Tahliye süreci başlamış olmasına rağmen bazı mahkumlar hala kamplarda tutulmaktadır. Kruşçev'in “gizli konuşması” Stalin ve kişilik kültürüne yönelik eleştiriler içermiştir ve bu konuşma Sovyetler Birliği'nde büyük bir etki yapmıştır. Kamplardaki koşullar hafiflemiş ve itibarın iade edilmesi hız kazanmıştır. Cezaevi sistemi daha insancıl bir yaklaşım benimsemiştir. Gulag 1957'de feshedilmiş ancak reformlar geri adımlarla ilerlemiştir. Tahliyeler, eski siyasilerin tam anlamıyla itibarlarının iade edilmemesi ve adalet duygusunun zarar görmesi gibi nedenlerle karmaşık duygulara yol açmıştır. Kruşçev'in gizli konuşması parti içinde etkili olmuş, kamplardan dönen insanlar ise Stalin döneminin şiddetinin canlı tanıkları olmuşlardır. Kruşçev, edebi dünyayı kullanarak Stalinizm'i eleştiren romanların yayınlanmasını sağlamıştır. Sovyet vatandaşları için gerçekleri kabul etmek zor olmasına rağmen, bu süreç devam etmiştir.

“Muhaliflerin Dönemi” başlıklı yirmi altıncı alt bölümde, Sovyet sisteminde kampların evrimi, siyasi mahkumların durumunun değişmesi, muhaliflerin psikiyatri hastanelerinde hapsedilmesi ve bu uygulamanın Sovyet rejiminin istediği sonuçları elde edememesi ancak Batı'nın ilgisini artırması ele alınmıştır. Kamplar tamamen kalkmamış ve cezaevleri de sıradan cezai sistemin bir parçası olmamıştır. Kamplar evrim geçirmiş ve siyasi mahkumların doğası değişmiştir. Kruşçev ve sonraki dönemlerde gizli polis insanları daha belirli sebeplerle tutuklamıştır. Yeni nesil siyasiler genellikle “muhalifler” veya “vicdan mahkûmları” olarak adlandırılıp siyasi mahkum olarak kabul edilmiştir. Bu mahkumların en büyük farkı, dış dünyanın onlardan haberdar olması ve kaderlerini etkileyebilmesiydi. 1966, neo-Stalinistlerin zafer kazandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Yazarlar ve şairlerin başlattığı kültürel hareket, insan hakları hareketine dönüşmüştür. Muhaliflerin hapsedmek için kullanılan psikiyatri hastaneleri Batı'da ilgi çekmiştir. Psikiyatri hastanelerinde, muhalifleri vazgeçirmek amaçlanmıştır. Vazgeçenler serbest bırakılırken, vazgeçmeyenlere “tedavi” uygulanmıştır. Yazar, Guguk Kuşu filmini izleyen herhangi birinin, Sovyet psikiyatri hastanelerinin nasıl olduğunu çok iyi tahayyül edebileceğini ifade etmiştir (Applebaum 2008: 551). Sovyet psikiyatristlerinin psikoanalize inanmaması nedeniyle tedavi, uyuşturucu kullanımı, elektrik şokları ve kısıtlamalar içermiştir. Bu politika, KGB için avantajlar sağlamış ve muhaliflerin

itibarını düşürerek dikkati başka yöne çekmeyi amaçlamıştır. Ancak muhaliflerin hastanelere kapatılması Sovyet rejimi için beklenen sonuçları getirmemiştir. Bu uygulama, Batı'nın ilgisini artırmış ve psikiyatrik taciz, kamplar ve cezaevlerine kıyasla daha fazla tepki uyandırmıştır.

“1980’ler: Yıkılan Heykeller” başlıklı yirmi yedinci alt bölümde, Sovyet rejiminin baskıcı doğasının çatırdamaya başladığı döneme odaklanılmaktadır. Bu dönemde hızlı değişimler gerçekleşmiş ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının temelleri atılmıştır. 1980’lerdeki Sovyet toplumunda gerçekleşen köklü değişimleri ve bu dönemin Gorbaçov liderliğindeki reformist politikaların bir sonucu olduğu anlatılmaktadır. Ancak Sovyet rejiminin geçmişine ve hatalarına tam anlamıyla yüzleşilmemesi, toplumun ve halkın güvenini zedeleme potansiyeline sahiptir. Bu bölüm, Gorbaçov döneminin karmaşıklığını ve çelişkilerini vurgulayarak, Sovyetler Birliği'nin sonunu getiren sürecin karmaşıklığını yansıtmaktadır. Gorbaçov, bu süreçte önemli bir rol oynamış ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasını başlatan kişi olarak değerlendirilmiştir. Ancak Gorbaçov'un geçmişi ve Sovyet yönetiminin tarihindeki karanlık noktaların tam ve dürüst bir şekilde tartışılması gerektiği konusu da önemli bir vurgu yapılmıştır. Gorbaçov'un, geçmişteki hataları ve suçları açıkça kabul etmemesi ve Sovyet yönetiminin meşruiyetini zayıflatacak gerçekleri tam olarak anlamaması eleştirilmiştir. Bu alt bölümde, Sovyet rejiminin son yıllarında yaşanan değişimlerin heykellerin yıkılmasına benzetildiği bir metafor kullanılmıştır. Bu metafor, eski rejimin sembollerinin ve kurumlarının yıkıldığı bir dönemde, toplumun dönüşüm sürecini anlatmaktadır. Heykellerin yıkılması, eski ideolojiye bağlılık ve güç sembolleri olan heykellerin önemini kaybetmesi anlamına gelmektedir. Bu dönemde, halk arasında Gorbaçov'un politikalarına karşı hem umut hem de eleştiri duyguları yaygın olarak hissedilmiştir. Bir yandan reformlar ve açılımlarla birlikte daha fazla özgürlük ve demokratikleşme söylemi yükselirken, diğer yandan ekonomik sorunlar, toplumsal huzursuzluk ve milliyetçilik gibi sorunlar ortaya çıkmıştır.

“Sonsöz: Hafıza” başlığı altında yazar, 1998 Sonbaharında Solovets Adaları'na yaptığı yolculuk sırasında Rusya'nın durumuyla ilgili bir deneyimini paylaşmaktadır. Yolculuk esnasında Rus yolcularla konuştuğunda, başlangıçta heyecanla yanıtlar veren yolcuların, Rusya'da ne yaptığını söylediğinde tepkilerinin değiştiğini gözlemlemiştir. Yolcuların bu tür sorulara “Bu seni ilgilendirmez”, “önemsiz” veya “neden bizim çirkinliklerimizle siz yabancılar ilgileniyorsunuz!” gibi tepkiler gösterdiklerini belirtirken, gerçek sorunlara odaklanılması gerektiğini dile getirdiklerini aktarmaktadır. Yazar, Rusya'nın tarihsel geçmişine değinirken, güncel sorunların öncelikli olduğunu vurgulamaktadır (Applebaum 2008: 565). Solovets Adaları'ndaki gezisi sırasında yazar, diğer ülkelerde anıtlar ve tartışmaların ön planda olduğunu ancak Rusya'da bu tür yerel çabalara yeterli önemin verilmediğini ifade etmektedir. Yazar, Rus halkının çoğunluğunun bu durumun farkında olmadığını düşünmektedir. Bunun temel nedeninin, Rusya'nın Sovyetler Birliği'nin dağılmasından on yıl sonra bile tarihini benimsememeye devam etmesi olduğunu

belirtmektedir. Rusya'nın, baskı tarihine adanmış bir ulusal müze veya kurbanların acılarını tanıyan bir anıt gibi somut ifadelerinin olmadığını dile getirir. Yazar, bu durumu yarım kalmış anıtlardan daha da önemli olan halkın ilgisizliğiyle birlikte vurgulamaktadır (Applebaum 2008: 569). Yazar, Sandormoh köyünde kurulan geçici anıtın yer aldığı bir anıtı aktarırken, güneşli bir Ağustos gününde yaşlı bir kadının ayağa kalkarak kendi ebeveynlerinin yedi yaşındayken vurulup buraya gömüldüğünü anlattığını ve kadının ebeveynlerinin mezarlarını ziyaret edebilmek için uzun bir ömür geçirdiğini ifade etmektedir (Applebaum 2008: 568). Ayrıca yazar, Arhangel'sk'teki hala kullanılan bir cezaevini ziyaret ettiğini ve tarihi hapishanenin neredeyse hiç değişmediğini anlatır. Galina Dudina'nın rehberliğinde hapishaneye giren yazar, koridorlarda sessizce ilerlerken geçmişe adım atmış gibi hissettiği bir deneyim yaşar. Hapishanedeki insan hakları ihlalleri ve zorlu koşullar, cezaevi reformlarının neden gerçekleşmediğine dair bir açıklama sunar (Applebaum 2008:575).

Yazarın düşüncelerini özetlemek gerekirse, farklı toplumların insanları nasıl objeleştirdiğini ve toplu işkence ve katliamların özel koşullarını anlamak gerektiğini belirtir. İnsan doğasının karanlık tarafını anlamak için bu konular hakkında bilgi sahibi olmanın önemli olduğunu vurgular. Kitabın "bir daha olmaması için" değil, tam tersine bir daha olacağı için yazıldığını ifade eder. Totaliter felsefelerin hala milyonlarca insana cazip geldiğini ve düşmanın yok edilmesinin birçok diktatörlüğün temel hedefi olduğunu söyler. Ayrıca kamplardan kurtulan insanların deneyimlerine de yer verilerek Gulag tarihindeki her hikâyenin, hatıratın ve belgenin bir bulmacanın parçası ve kimliklerimizi anlamamızı sağlayan bir bölüm olduğunu belirtir. Bu unsurlar olmazsa, bir gün kim olduğumuzu dahi bilemeyeceğimizi fark edebileceğimizi ifade eder (Applebaum 2008: 578). Bu anlamda kitap Kitap, hem tarihsel bir bakış açısı sunmakta hem de insan hakları ve özgürlüklerine saygı duyma konusunda bir uyarı niteliği taşımaktadır.

"Ek: Kaç Kişi?" başlığı altında Sovyetler Birliği'nin binlerce toplama kampına sahip olmasına rağmen kurban sayısının uzun süre gizlendiği ve tahminlere dayandığı, arşiv eksikliği nedeniyle tarihçilerin anılara, ifadelere ve resmi istatistiklere başvurduğu, sayılar konusunda büyük farklılıklar olduğu ve tahminlerin yapıldığı belirtilirken, bu durumun Soğuk Savaş politikaları ve ideolojik eğilimlerle ilişkili olduğu vurgulanmaktadır (Applebaum 2008: 579). Mahkûm sayılarının baskının yoğunluğuna ve dönemsel değişimlere bağlı olarak artıp azaldığı, arşiv çalışmaları yapan akademisyenlerin çoğunluğunun bu sayıların gerçek verilere dayandığını düşündüğü ancak bu verilerin tam bir gerçeği yansıtmadığı vurgulanmaktadır. Yazar, tüm tutuklananların kurban olarak kabul edilmemesi gerektiğini ve gerçek suçluların sayısının az olduğunu ifade etmektedir (Applebaum 2008: 583).

Ölüm istatistikleri konusunda tam olarak güvenilir verilere henüz ulaşamadığı belirtilmektedir. Gulag veya sürgün sistemiyle ilgili kesin ölüm istatistiklerinin

bulunmadığı ifade edilmektedir. Gulag yetkilileri tarafından derlenen ölüm rakamlarının güvenilir olmadığı vurgulanmakta ve kamptaki ölüm istatistiklerinin düşük tutulabileceği ifade edilmektedir. Sürgünlerin istatistiklere tam olarak yansımadağı belirtilerek, sürgün sisteminin mahkumların yaşamasını ve ölüm durumunda bile tahliye edilmemelerini etkilediğı ifade edilmektedir (Applebaum 2008: 583). “Kaç kişi öldü?” sorusunun dikkatli bir şekilde sorulması gerektiğı vurgulanmaktadır. Yazar, Stalin döneminde Gulag kamplarında ve sürgün köylerinde kaç kişinin öldüğünü bilmek isteyenlerin tam olarak neyi sormak istediklerine karar vermeleri gerektiğini belirtmektedir. Verilen rakamların eksikliklerine ve sınırlamalarına rağmen, istatistiklerin bile gerçek durumu tam olarak yansıtamayacağı ifade edilmekte ve diğere etkenlerin de dikkate alınması gerektiğı vurgulanmaktadır. Yazarın kendi deneyimlerinden yola çıkarak arşiv çalışmalarının karmaşık ve etkileyici olduğu aktarılmaktadır (Applebaum 2008: 584).

“Notlar” başlığı altında kaynakların ve referansların detaylarının, ilgili kısmında bulunan kaynakça bölümünde yer aldığı belirtilmektedir. Yayınlanmış ve yayınlanmamış anılar, edebiyat eserleri, arşiv belgeleri ve röportajlara yapılan atıfların genellikle İngilizce çevirilerine ait olduğu ifade edilmektedir. Ancak Rusça adları belirtilmiş eserlerin orijinal adları kullanılmaktadır.

Sonuç olarak, Anne Applebaum'un Gulag hakkında kaleme aldığı eseri büyük övgü ve takdir toplamış bir çalışmadır. Bu kitap, batılı yazarlar tarafından bugüne kadar yazılmış güvenilir ve kapsamlı eserlerden biri olarak değerlendirilebilir. Eserin güçlü anlatımı, detaylı araştırması ve sansasyonel bilgilere değil gerçeklere odaklanması açısından okuyucular üzerinde derin bir etki bırakmaktadır. Ayrıca, kitap yirminci yüzyılın en büyük trajedilerinden birini ele alarak bu alana önemli bir katkı sağlamıştır. Gulag'ın karanlık dünyasını anlatırken, Applebaum'un titizlikle hazırladığı bu eser, tarihi doğruluk ve akıcılık açısından da takdir edilebilir. Kitap hem genel okuyuculara hem de uzmanlara hitap etmesi ve önemli bir bilgilendirme kaynağı olması nedeniyle değerli bir eser olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

NEACSU, D. (2004) *Book Review [Gulag: A History]*. Vol.45, No.1, p.213. (<https://digitalcommons.law.scu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1216&context=lawreview> 21.04.2023).